

Євген Михайлович Потапчук,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету

Борис Миколайович Олексієнко,

доктор військових наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІОГРАФІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти професіографії діяльності психолога як суб'єкта праці; з'ясовано суть і зміст понять «професіографія», «професіограма», «психограма». У статті доведено, що психограма повинна відображати вимоги і характеристики мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, характерологічних і інших професійно важливих якостей суб'єкта праці. Встановлено, що професіограма психолога чітко визначає те, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі та які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. У статті визначено ті особистісні якості, здібності та інтереси психолога, які відповідають його професіограмі, а також ті якості, які перешкоджають його ефективній роботі як фахівця.

Ключові слова: професія, професіографія, професіограма, психолог, суб'єкт праці, якості, здібності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день однією з актуальних проблем психології праці є проблема вивчення і опису змістовних та структурних характеристик професії з метою встановлення особливостей взаємин суб'єкта праці з компонентами діяльності. Інтерес до цієї проблеми обумовлений низкою причин, насамперед виявлення різних об'єктивних (змістовних і структурних) характеристик наявних професії. Серед найпоширеніших проблем, які потребують свого вирішення, є проблема опису змістовних і структурних характеристик професії психолога. Адже важливою

умовою формування психологічної готовності до професійної діяльності психолога є наявність відповідних якостей, і, в першу чергу, схильностей та здібностей особистості до майбутньої діяльності. Психологічна готовність до діяльності розвивається на основі засвоєння загальних та професійних знань, формування вмінь та навичок, удосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблему дослідження професіографії діяльності фахівців різних галузей господарства та теоретичних аспектів їх професійної діяльності як суб'єктів праці розглядають такі науковці, як К. Гуревич, М. Дьяченко, Е. Зеєр, Є. Клімов, О. Коханко, Н. Кузьміна, Є. Павлютенков, В. Сафін, М. Скиба та інші. Основні аспекти готовності майбутніх психологів до професійної діяльності наведені в дослідженнях вітчизняних вчених Н. Берегової, В. Панка, Т. Титаренка, Н. Чепелевої та інших. Деякі питання дослідження професіограми психолога, зокрема тих особистісних якостей і здібностей фахівця, які є важливими в його роботі з людьми розкриті в працях Г. Абрамової, І. Вачкова, І. Гриншпун, М. Пряжникова.

Проте аналіз праць вчених свідчить, що в науковій літературі майже відсутні системні дослідження, які описують змістовні і структурні характеристики професії психолога як суб'єкта праці.

З огляду на це, **метою статті** є теоретичний аналіз досліджень професіографії діяльності фахівців та з'ясування теоретичних аспектів професіографії психолога як суб'єкта праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства усю різноманітність видів людської праці поділяють на працю фізичну та працю розумову. До *фізичної праці* належать різні види виробничої, технічної діяльності. Результатом такої праці є матеріальні продукти, які потрібні для задоволення потреб людини. Щодо результатів *розумової праці*,

то такими є образ, думки, ідеї, проекти, знання, що втілені в матеріальні форми (літературні та музичні твори, малюнки тощо).

Фізична та розумова праця включає багато різноманітних професій та спеціальностей. У сучасному суспільстві поняття «професія» відображає таке заняття людини, що вимагає спеціальної підготовки, навчання; практикується людиною регулярно; служить джерелом засобів до існування [8, с. 56].

Психологічний аналіз професій та умов праці дає можливість виявити вимоги деяких професій і спеціальностей до особистості працівника, розкрити особливості та структуру професійних здібностей і психологічні передумови раціоналізації праці. Вивчення психологічної структури професійної діяльності фахівця полягає у визначенні професійно важливих якостей, що визначають можливість досягнення рівня професійної майстерності. Основним методом вивчення професійної діяльності є *професіографія* [5, с. 15-16].

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що вивчення професіографії діяльності фахівця має ситуативний характер. На сьогоднішній день відсутні описи змістовних і структурних характеристик багатьох професій, у тому числі й практичного психолога.

Згідно з тлумачними, термінологічними та енциклопедичними словниками, поняття «професіографія» розуміється у декількох значеннях і розглядається у різних аспектах. Наприклад, в працях науковців [5; 6; 8] професіографія тлумачиться як опис (складання професіограм) і класифікація існуючих професій за різними (технологічними, економічними, педагогічними, медичними і психологічними) критеріями. Це технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей, психологічних здібностей, психофізіологічних можливостей людини. Її використовують з метою опрацювання інформаційних, діагностичних, корекційних і формуючих методичних посібників і практичних рекомендацій щодо забезпечення взаємовідповідності людини і професії. Вона забезпечує постановку практичного завдання та організацію його розв'язання з метою оптимізації та підвищення ефективності професійної праці.

Професіографія також розглядається як розділ психології праці, предметом вивчення якого є опис професій згідно вимог, які вони ставлять до людини. Результатом професіографії є складання професіограми [8].

Отже, за результатами аналізу наукових джерел нами з'ясовано, що професіографія – це комплексний метод вивчення і опису змістовних і структурних характеристик професії в цілях встановлення особливостей взаємин суб'єкта праці з компонентами діяльності (її змістом, засобами, умовами, організацією) і її функціонального забезпечення. Підсумком професіографії є професіограма – опис різних об'єктивних (змістовних і структурних) характеристик професії, а також психограма – опис психологічних характеристик діяльності.

Принципи складання професіограми:

1. Специфічність (конкретність) опису певної діяльності.
2. Комплексність вивчення.
3. Динамічність вивчення (з урахуванням розвитку, зміни діяльності).
4. Системність (вивчення взаємозв'язків і взаємовпливу окремих характеристик діяльності).
5. Ідентичність прийомів (для коректного порівняння професій).
6. Використання якісно-кількісних методів.
7. Професіограма містить наступні характеристики:
 - загальні відомості про професію (найменування, призначення, обов'язки персоналу, показники результативності праці);
 - зміст життєдіяльності (аналіз основних завдань, особливості потоків інформації, аналіз помилок);
 - засоби діяльності (тип засобів відображення інформації і органів управління, їх розміщення, огляд);
 - умов діяльності (санітарно-гігієнічних, соціально-психологічних, естетичних);
 - організації діяльності (величина робочого навантаження, режим праці й відпочинку);

суб'єкта діяльності (завантаження функцій, функціональні стани, комунікативні особливості) [5-8].

Психограма повинна відображати вимоги і характеристики мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, характерологічних і інших професійно важливих якостей суб'єкта праці. Професіограма, що містить результати професіографії всіх дисциплін ергономіки і відповідних спеціальних дисциплін (техніка, організація, економіка), є комплексною.

Професіограма психолога визначає те, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі та які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Професіограма психолога до домінуючих видів діяльності відносить: дослідження рівня розвитку людської психіки і пов'язаних з її функціонуванням процесів; вивчення загальних норм і закономірностей психічного розвитку дітей та складання програм навчання; вивчення поведінки людей та їх внутрішнього світу; розгляд питань, які пов'язані з творчістю та сприйняттям навколишнього. Крім того, психолог вивчає особливості праці індивіда, його поведінку в стресових ситуаціях, проводить психологічні консультації, організовує тренінги, лекції та семінари, забезпечує профілактику негативних проявів психіки і зміцнення позитивних психологічних якостей. Крім перерахованих вище видів діяльності, вони займаються багатьма іншими, які відрізняються в залежності від місця і цілей роботи.

Слід зазначити, що робота з клієнтами вимагає від психолога високого рівня *професіоналізму*. Професіоналізм психолога-практика потребує ґрунтовних знань, умінь та навичок, а також – належного самопізнання і психокорекції власних проблем. В іншому випадку актуальний матеріал взаємодії з іншою людиною буде сприйматися психологом викривлено на емоційному та когнітивному рівнях.

Професію психолога відносять до категорії професій, що допомагають людині. Тому навіть ті психологи, які займаються здебільшого науковою та викладацькою діяльністю, мають цікавитися психологічними проблемами

інших людей. Серед найважливіших *інтересів*, що характеризують особистість психолога, варто виділити: зацікавленість та повагу до іншої людини; схильність до співпереживання; творчі схильності; допитливість та схильність до навчання.

Професіограма психолога також описує ті якості, якими повинен володіти цей фахівець, щоб його професійна діяльність була успішною. Якщо говорити про *здібності*, то до них можна віднести наступні: високу концентрацію і уважність; вміння правильно розподіляти увагу, виконувати декілька дій одночасно; ораторські здібності; добре розвинену образну і словесно-логічну пам'ять і відповідні їм типи мислення; здатність запам'ятовувати великий обсяг інформації; комунікативні здібності; вміння слухати і ясно висловлювати свої думки; здатність контролювати себе.

Що стосується *особистісних якостей* психолога, то на думку І. Вачкова [3] такими є: концентрація на клієнті, бажання та можливість йому допомогти; відкритість до відмінних від своїх власних поглядів і суджень, гнучкість і терплячість; емпатійність, сприйнятливність, здатність створювати атмосферу емоційного комфорту; автентичність поведінки (здатність демонструвати справжні емоції та і співпереживання); ентузіазм і оптимізм, віра у здібності учасників групи/клієнта до зміни та розвитку; врівноваженість, терплячість до фрустрації та невизначеності, високий рівень саморегуляції; впевненість у собі, позитивне самоствавлення, адекватна самооцінка, усвідомлення власних конфліктів, потреб, мотивів; багата уява та інтуїція; високий рівень інтелекту.

Дослідниця Г. Абрамова [1] до професійно важливих *якостей* психолога відносить: відгуки чи реакції практичного психолога на поведінку клієнта (стриманість та терплячість), а також обмеження в діяльності психолога: здатність адекватно оцінити свої можливості та рівень кваліфікації, розуміння і прийняття обмежень своїх можливостей при консультиванні клієнта. Також на думку дослідниці важлива роль в роботі психолога належить міжособистісному впливові – розуміння того, що його реакція впливає на клієнта і, навпаки, реакція клієнта впливає на нього. У цьому аспекті особливого значення набуває

повага психолога гідності клієнта, чесність у спілкуванні з ним при отриманні, використанні та передачі йому психологічної інформації.

Загалом аналіз наукових джерел свідчить про те, що професіограма психолога включає наступні якості і здібності фахівця: відповідальність, терпимість, повага до інших, бажання розвиватися і вчитися новому, винахідливість і оригінальність, тактовність, ініціативність, цілеспрямованість, творчий початок, вміння зберігати таємниці та багато інших позитивних якостей [2].

У професіограмі психолога наявні також й ті *якості, які перешкоджають* його ефективній роботі як фахівця: неврівноваженість, агресивність, нерішучість, замкнутість, невміння ставити себе на місце іншої людини та зрозуміти його позицію. Не може стати психологом й та людина, яка має ригідне мислення, низький інтелектуальний рівень розвитку, психічну та емоційну неврівноваженість, невміння співпрацювати з іншими людьми, низький рівень психологічної культури тощо [4].

Слід зазначити, що професійні знання психологів застосовуються в різних сферах суспільного життя, про що свідчить будь-яка професіограма психолога. Такі фахівці можуть працювати в соціальних установах, освітніх закладах, лікарнях, різноманітних службах, фірмах, у військових та правоохоронних структурах.

Висновки та перспективних напрямків подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, аналіз теоретичних аспектів професіографії діяльності психолога як суб'єкта праці показав, що у науковій літературі майже відсутні дослідження змістовних і структурних характеристик професії психолога як суб'єкта праці. За результатами вивчення наукових джерел ми встановили, що професіографія є комплексним методом вивчення і опису змістовних і структурних характеристик професії в цілях встановлення особливостей взаємин суб'єкта праці з компонентами діяльності і її функціонального забезпечення. Підсумком професіографії є професіограма –

опис різних об'єктивних (змістовних і структурних) характеристик професії, а також психограма – опис психологічних характеристик діяльності.

Професіограма психолога чітко визначає те, чим займається цей фахівець, які види діяльності домінують у його роботі та які якості забезпечують успішність виконання його посадових обов'язків. Ми з'ясували, що до особистісних якостей професіограма психолога відносить: відповідальність, терпимість, повагу до інших, бажання розвиватися і вчитися новому, винахідливість і оригінальність, тактовність, ініціативність, цілеспрямованість, творчий початок, вміння зберігати таємниці та багато інших позитивних якостей. Якостями, які перешкоджають ефективній роботі психолога, є: неврівноваженість, агресивність, нерішучість, замкнутість, невміння ставити себе на місце іншої людини та зрозуміти його позицію, ригідність мислення, низький інтелектуальний рівень розвитку, психічна та емоційна неврівноваженість, невміння співпрацювати з іншими людьми, низький рівень психологічної культури тощо.

Отже, знання теоретичних аспектів професіографії діяльності психолога як суб'єкта праці можуть допомогти молоді свідомо обрати цю професію та допомогти сформуванню у неї таких професійно важливих якостей, як професійний інтерес, здібності, переконання, професійні плани тощо.

Серед **перспективних напрямків подальших досліджень** даної проблеми є вивчення теоретико-методологічних аспектів діяльності психолога як суб'єкта праці.

Список використаної літератури

1. Абрамова, Г. С. Введение в практическую психологию. – Екатеринбург : «Деловая книга», М. : Издательский центр «ACADEMIA», 1995. – 224 с.
2. Берегова, Н. П. Формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. П. Берегова ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 232 с.

3. Вачков, И. В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособие / И.В. Вачков И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников; Под ред. И.Б. Гриншпуна. - 3-е изд., стер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; –Воронеж: МОДЖ, 2004. – 464с.
4. Гальперин, П. Я. Введение в психологию: учебное пособие для вузов / П. Я. Гальперин. М.: «Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.
5. Дьяченко, М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск: Университетское, 1985 – 206 с.
6. Климов, Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М., 1996. – 400 с.
7. Панок В. Г. Зміст підготовки практичного психолога / В. Г. Панок // Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева [та ін.]. – К. : Либідь, 1999. – С. 236–242.
8. Скиба, М. Є. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю: [навчальний посібник] / М. Є. Скиба, О. М. Коханко. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 322 с.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2015

Потапчук Е. М., Алексеенко Б. М. Теоретические аспекты профессиографии деятельности психолога как субъекта труда

В статье проанализированы теоретические аспекты профессиографии деятельности психолога как субъекта труда; выяснена сущность и содержание понятий «профессиография», «профессиограмма», «психограмма». В статье доказано, что психограмма должна отражать требования и характеристики мотивационных, когнитивных, эмоционально-волевых, характерологических и других профессионально важных качеств субъекта труда. Установлено, что профессиограмма психолога четко определяет то, чем занимается этот специалист, какие виды деятельности доминируют в его работе и какие качества обеспечивают успешность выполнения его должностных обязанностей. В статье определены те личностные качества, способности и интересы психолога, которые соответствуют его профессиограмме, а также те качества, которые препятствуют его эффективной работе как специалиста.

Ключевые слова: профессия, профессиография, профессиограмма, психолог, субъект труда, качества, способности.

Potapchuk E. M., Oleksiienko B. M. Theoretical aspects of profессиography psychologist's activities as a subject of work

The article analyzes the theoretical aspects of professiography psychologist's activities as a subject of work; clarified the nature and content of the concepts «professorate», «professiogram», «psychogram». The psychogram should reflect the requirements and characteristics of motivational, cognitive, emotional, personality and other professionally important qualities of the subject of work is proved in the article. It is established that professiogram psychologist clearly defines what does this specialist, what activities dominate in his work and what qualities ensure the success of the performance of his official duties. The article defines the personal qualities, abilities, and interests of the psychologist, which correspond to the professiogram, as well as those qualities that hinder his effective work as a specialist.

Keywords: *profession, professorate, professiogram, the psychologist, the subject of work, quality, ability.*